

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ЛІЦЕЙ «МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК»

Білоцерківської міської ради Київської області

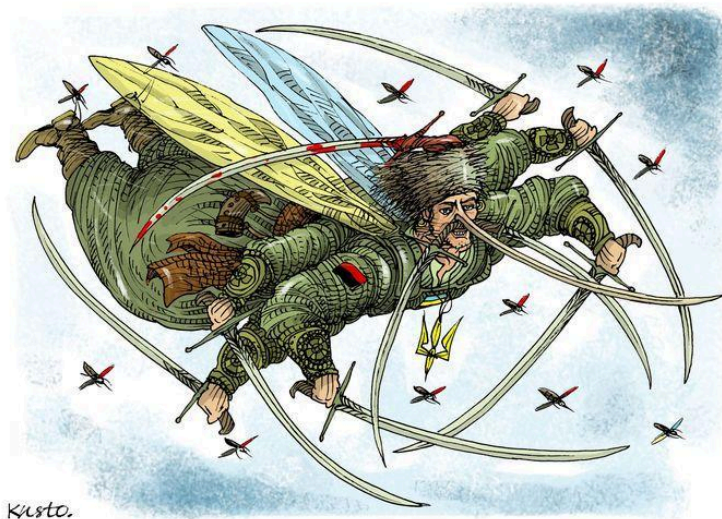
ВАДИМ ЛІНКЕВИЧ

КАРИКАТУРА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Рекомендації

щодо використання карикатур Олексія Кустовського

в освітньому процесі

Біла Церква – 2025

УДК 37.091.2:76

Лінкевич В. М. Карикатура як соціокультурний феномен: рекомендації щодо використання карикатур Олексія Кустовського в освітньому процесі / За редакцією Н. В. Яременко. Біла Церква: БАЛ «МАН». 2025. 44 с.

Рецензенти:

С. І. Бурлака, керівник гуртка краєзнавства Білоцерківського академічного ліцею «Мала академія наук», кандидат історичних наук;

О. Н. Беник, вчителька історії Білоцерківського академічного ліцею «Мала академія наук», вчитель-методист.

У рекомендаціях розкрито сутність карикатури та її потенційні можливості під час організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти. Увага акцентується на політичних карикатурах художника-графіка Олексія Павловича Кустовського, який у своїх творах відображає сучасні події в Україні та у світі. Подано варіанти алгоритму аналізу карикатур, а для прикладу – аналіз карикатур О.Кустовського, зміст яких сприяє формуванню критичного мислення, національної ідентичності особистості, усвідомленню процесів новітньої української та світової історії.

Для альтернативного вибору карикатур до конкретних тем під час їх вивчення подано зображення карикатур та перелік рекомендованих для роботи джерел, в яких можна дібрати необхідні візуальні матеріали.

Рекомендації призначені для вчителів суспільно-гуманітарних дисциплін, керівників гуртків, здобувачів загальної середньої та позашкільної освіти.

Лінкевич В. М., 2025

Видавництво БАЛ «МАН», 2025

КАРИКАТУРА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Вадим Лінкевич,

учень 11-А класу

Білоцерківського академічного ліцею

«Мала академія наук»

Білоцерківської міської ради Київської області

Карикатура є не тільки жанром образотворчого мистецтва, вона – основна форма образотворчої сатири, а ще – своєрідне історичне джерело певного періоду суспільного розвитку, в якому автори підкреслюють типові риси конкретних історичних, культурних, економічних та інших суспільних явищ, розкриваючи їх політичну природу, подають образ політичного діяча, акцентуючи на його позитивних чи негативних діях, вчинках, висловлюваннях, оцінках, ставленнях тощо. Карикатура – не просто засіб критики, але й особливе дзеркало сучасності, що реагує на всі зміни у суспільстві.

На сучасному етапі історичного розвитку у суспільствах відбуваються події, які яскраво відображені у карикатурах відомого українського художника-графіка, карикатуриста, майстра своєї справи – Олексія Павловича Кустовського. Із 2005 року О. Кустовський – член Асоціації карикатуристів України, із 2010 року – член Національної спілки журналістів України, переможець всеукраїнських і міжнародних конкурсів карикатур (має понад 170 нагород на міжнародних конкурсах карикатур). Першу свою карикатуру Олексій Кустовський надрукував у 1998 році. Відтоді постійно друкується в українських та іноземних масмедіа.

Багатогранний зміст політичних карикатур митця вказує на його активну професійну й громадянську позицію, відображає його цінності, глибоке знання ним української історії, культури, його інтерес до питань внутрішньої і зовнішньої політики, а його відчуття національної та громадянської ідентичності виявляється у більшості творів. Своїми творами він влучно дає відповідь російській антиукраїнській пропаганді та дезінформації. Отже, карикатура митця – це зброя, що допомагає боротись за правду, свободу, майбутнє України. Вона надихає, підтримує, єднає, нагадує про те, ким ми є, за що боремось і в що віримо. Палітра потенційних можливостей творів (карикатур, шаржів, плакатів) О. Кустовського надзвичайно насичена. Не претендуючи на їх вичерпне розкриття, визначимо, що О.Кустовський у своїх творах:

- ✓ відображає духовно-моральні та культурні цінності, традиції, звичаї, мистецтво та інші аспекти української культури, що дозволяє особистості ототожнювати себе з цією культурною спадщиною;

- ✓ звертається до історичних дат, явищ, подій, героїчних постатей та трагічних моментів української історії, формує таким чином національну пам'ять і почуття гордості;
- ✓ утверджує цінність української мови як коду нації та головного чинника національної ідентичності;
- ✓ акцентує на національній історії, її героїчних сторінках та подвигах українців в ім'я державної незалежності;
- ✓ візуалізує культурно-національні цінності, що підсилює почуття патріотизму, любов до Батьківщини;
- ✓ наділяє національні образи усіма можливими чеснотами і ці образи стають символами українського характеру, сили й нескореності духу, боротьби та винахідливості, що сприяє формуванню національної ідентичності на духовному рівні;
- ✓ переконує українців і міжнародну спільноту у злочинності російської влади та необхідності української перемоги;
- ✓ формує громадську думку та громадянську позицію.

Політичні карикатури/шаржі О. Кустовського є джерелом навчання й водночас формування інформаційної, хронологічної, просторової, логічної, мовленнєвої та аксіологічної компетентностей у процесі вивчення навчальних предметів (історії, громадянської освіти, мистецтва, української мови та літератури). Саме тому у підручниках з історії можна часто зустріти карикатуру, яка допомагає навчатися критично мислити, здійснювати аналітично-логічний аналіз історичних явищ та процесів, вчинків політичних діячів тощо.

На нашу думку, твори Олексія Кустовського мають бути вміщені до сучасних підручників історії, мистецтва, громадянської освіти.

Рекомендації щодо використання карикатур Олексія Кустовського в освітньому процесі

Щоб працювати з карикатурою, потрібно проаналізувати її зміст: спочатку описати зображення, потім з'ясувати контекст (дату, події), визначити персонажів та символи, зрозуміти ставлення автора до них (позитивне чи негативне), оцінити, які засоби використовувалися для досягнення ефекту. Карикатура є суб'єктивним твором, який дещо перебільшує реальність, щоб викликати емоції, тому її варто аналізувати критично та у комплексі з іншими навчальними матеріалами. Отже, карикатуру треба правильно зрозуміти та інтерпретувати її зміст.

Інтерпретацію та аналіз політичної карикатури, розміщеної в підручнику, дослідник П. В. Мороз [8] пропонує здійснювати за таким алгоритмом:

1. Розгляньте уважно карикатуру. Яка дата її створення? Якій історичній події чи якому явищу вона присвячена?
2. Чи упізнаєте ви персонажів карикатури? Завдяки чому? Що вони роблять? Як вони одягнені? Наскільки реалістично чи гіперболізовано зображені персонажі? Якими засобами це досягається?
3. Опишіть предмети, зображені на карикатурі. Наскільки реалістично чи нереалістично вони зображені?
4. Визначте символи, використані в карикатурі. Що вони означають? Чому художник помістив їх у малюнок?
5. Що означає підпис під карикатурою? Чи співпадає він з сюжетом малюнку? Яке ставлення відображає карикатурист до персонажів чи події?
6. Які ідеї та політичні погляди, на ваш погляд, сповідує автор малюнку? За чим це можна визначити? Чи згодні ви з інтерпретацією персонажів, подій, явищ, яку подає автор карикатури?
7. Що ви знаєте про цю історичну подію, явище, зображених на карикатурі історичних осіб з інших джерел інформації?
8. Яку нову інформацію ви отримали під час аналізу карикатури? Як вона співвідноситься з попередніми знаннями?

У процесі роботи з карикатурою під час вивчення навчальних предметів суспільно-гуманітарного спрямування можна, залежно від мети аналізу та змісту карикатури чи шаржу, використати різні варіанти пам'яток, поданих нижче.

Алгоритми аналізу карикатури

Варіант 1

1. Перевірте дату створення карикатури. Якій події присвячена карикатура? Що допомогло вам це визначити?
2. Чи можете ви впізнати персонажів, зображених на карикатурі?
3. Якщо це реальні люди, то назвіть їх, визначте їхню роль, яку вони відіграли в суспільстві на час створення карикатури.

4. Що ви знаєте про події, а також про персонажів, зображених на карикатурі?
5. Що означає підпис під карикатурою? Він смішний чи іронічний? Якими засобами досягається той чи інший ефект?
6. Зображення персонажів на карикатурі є позитивним чи негативним?
7. Наскільки ефективною є карикатура, щоб досягти своєї мети?
8. Чи змінила карикатура ваше ставлення до осіб, зображених на карикатурі, оцінку їхньої діяльності?

Варіант 2

1. Опишіть персонажів карикатури (шаржу), фон та загальну сцену.
2. З'ясуйте автора та дату створення карикатури.
3. Визначте подію або явище, якій присвячено твір.
4. Впізнайте зображених осіб (події, явища).
5. Визначте їхню роль у суспільстві на час створення карикатури.
6. З'ясуйте: які символи використав автор; чому художник обрав саме їх.
7. Визначте: нейтральну, позитивну чи негативну інтерпретацію подає автор?
8. Чи погоджуєтесь ви з позицією автора, висловленою у карикатурі/шаржі? Обґрунтуйте свою думку.
9. Які художні засоби (перебільшення, сатира, гротеск, шарж) використано автором твору, щоб передати його головну ідею?
10. Які ідеї чи політичні погляди автор передав у своєму творі?
11. Наскільки влучною, на вашу думку, є карикатура у контексті подій?
12. Чи змінив аналіз карикатури ваше ставлення до подій (історичних чи політичних персоналій), які відобразив автор у своєму творі?

Варіант 3

1. Чи впізнаєте ви персонажів? Завдяки чому? Якщо це реальні люди, назвіть їх та те становище, у якому вони перебували на час створення карикатури або під час подій, яким присвячено малюнок.
2. Перевірте дату створення карикатури. Якій події чи якому явищу вона присвячена?
3. Визначте символи, використані автором. Чому художник помістив їх у малюнок?
4. Яке ставлення до персонажів (позитивне чи негативне) відображає карикатура?
5. Яку оцінку, інтерпретацію персонажів, подій, явищ подає малюнок? Чи згодні ви з нею?
6. Які ідеї та політичні погляди сповідує автор? Як це можна визначити?
7. Що вам уже відомо з інших джерел про події, пов'язані зі змістом карикатури? Як співвідносяться ваші попередні знання із змістом та ідеєю карикатури?

Варіант 4

1. Хто є автором карикатури? Яку історичну подію інтерпретує художник? Що допомогло вам це визначити?
2. Чи впізнаєте ви персонажів карикатури? Завдяки чому?
3. Чи збігається назва карикатури із її сюжетом?
4. Яке ставлення відображає карикатурист до зображених персонажів та події?
5. Чи згодні ви з інтерпретацією персонажів та події, яку подає автор карикатури?

Варіант 5

1. Якому історичному періоду присвячена карикатура?
2. Яка головна ідея цієї карикатури/шаржу?
3. Що саме висміює ця карикатура (зовнішність політичного діяча, його поведінку, політичну подію або явище)?
4. З якою метою була створена ця карикатура (образити зображеного на ній політика, вказати на його істотні помилки, збудити громадське невдоволення, висміяти негативне політичне явище тощо). Чому ви так думаєте?
5. Як ви ставитесь до головної ідеї цієї карикатури?

За необхідності алгоритм аналізу карикатури доцільно змінювати – скорочувати чи доповнювати, створюючи інші його варіанти.

Як правило, політичні карикатури/шаржі О. Кустовського не містять назв і пояснювальних текстів. Саме тому, використавши зазначені вище алгоритми, нами проаналізовано кілька політичних карикатур Олексія Кустовського, опис яких наводимо для прикладу.

Аналіз карикатур О. Кустовського

Аналіз карикатури О. Кустовського від 28 травня 2021 року

Карикатура Олексія Кустовського від 28 травня 2021 р. [2] є не просто сатиричним малюнком (рис. 1), а радше концентрованим візуальним коментарем до ключових суспільно-політичних процесів в Україні періоду імплементації Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019). Вона майстерно фіксує напругу між прагненням до національного самоствердження, символізованим, зокрема, мовним законом та геополітичним вектором на Захід, і протидією цим процесам з боку адептів ідеологемі «русского мира».

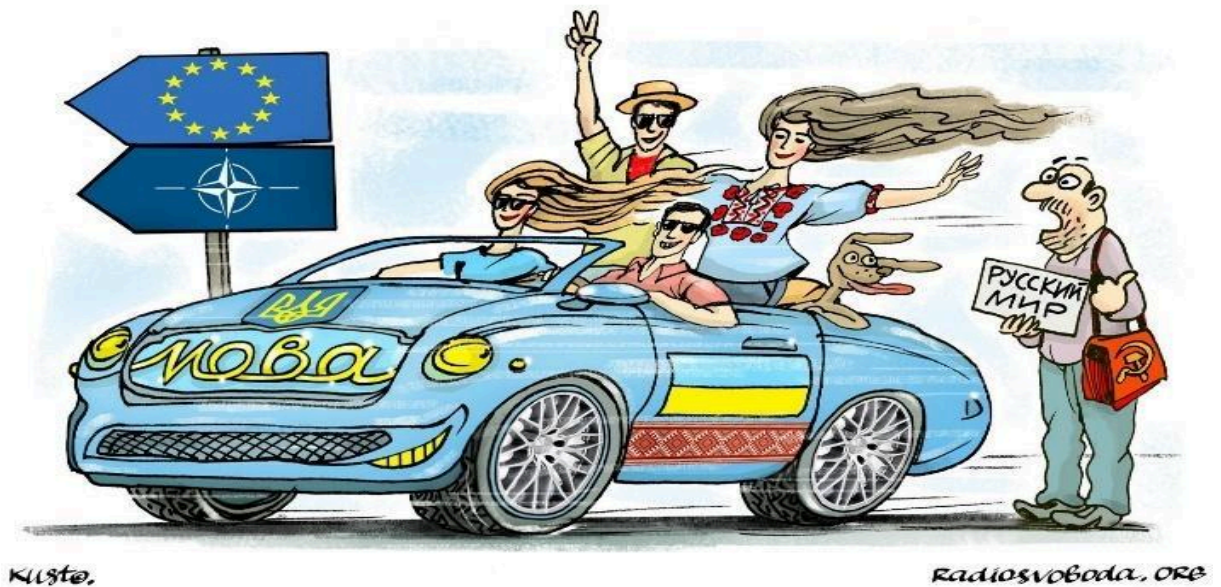

Рис. 1. Карикатура О. Кустовського від 28.05.2021

Центральним образом виступає яскраво-блакитний кабріолет, що функціонує як багатозарова метафора. Його колір та відкритий дах асоціюються з мрією, свободою та оптимізмом. Напис «МОВА» на капоті, виконаний стилізованим жовтим шрифтом, перетворює автомобіль на символ мовної та культурної ідентичності як рушійної сили нації. Державний Герб України (Тризуб) над ним легітимізує цей рух на державному рівні, а орнамент української вишиванки вздовж бортів підкреслює глибоке культурне коріння, інтегроване в сучасний, динамічний образ. Пасажири автомобіля – четверо молодих, усміхнених людей та пес – уособлюють вітальність, енергію та спільність нації, що обрала шлях у майбутнє.

Розвіяне волосся та радісні вигуки передають відчуття звільнення та ентузіазму, характерні для суспільства, що скидає старі пута.

Напрямок цього руху чітко вказаний дорожніми знаками ліворуч: символіка Європейського Союзу та НАТО не залишає сумнівів щодо обраного геополітичного курсу. Ці знаки – візуалізація свідомого вибору, прагнення долучитися до спільноти, заснованої на демократичних цінностях та колективній безпеці.

У гострому візуальному та смисловому контрасті до цієї сцени зображено чоловіка на узбіччі. Його постать, що стоїть самотньо праворуч, втілює альтернативний, регресивний шлях. Плакат «русский мир» у його руках та сумка з радянською символікою (серп і молот) слугують індикаторами ідеології, яка живиться застарілими імперськими та радянськими догмами, просуваючи альтернативу, що є цілковито несумісною з європейським та демократичним вибором України. Здивований та роздратований вираз обличчя персонажа свідчить про його нерозуміння або несприйняття незворотного руху України. Його статичність, неприваблива зовнішність та візуальна ізоляція від динамічної групи в автомобілі підкреслюють архаїчність, безперспективність та маргінальність ідеології, яку він представляє. Він ніби застряг у часі, нездатний рушити з місця, поки повз нього проноситься оновлена Україна.

Таким чином, карикатура Олексія Кустовського виходить за рамки ситуативної сатири, перетворюючись на глибокий візуальний аналіз цивілізаційного вибору України. Вона фіксує не лише політичний момент, але й фундаментальний злам у національній свідомості, де утвердження української мови стає наріжним каменем ідентичності та запорукою відмови від імперської спадщини. Створена до повномасштабного вторгнення, робота сьогодні сприймається ще гостріше. Вона пророчо вказує на екзистенційний характер протистояння, де мова, культура та національна ідентичність є невід'ємними складовими державного суверенітету та здатності народу відстоювати своє право на вільний розвиток у колі європейських націй. Твір залишається актуальним свідченням незворотності обраного шляху та життєвої сили українського духу.

Аналіз карикатури О. Кустовського від 4 червня 2021 року

4 червня 2021 р. Олексій Кустовський запропонував глядачам не просто карикатуру (рис. 2), а своєрідний зріз українських настроїв, втілений в образі гучного рок-концерту [3]. Цей твір – це спроба через знайому всім метафору музичного виступу зазирнути вглиб тогочасних культурних пошуків, надій та сподівань, що вирували в українському суспільстві.

У центрі карикатури – сцена, яка символізує майданчик для вираження національної культури. Музиканти на ній уособлюють сучасних українських митців. Їхній сценічний одяг – це не тільки стиль, а й свідомий знак: поєднання орнаментів, схожих на традиційну вишивку, із сучасною рок-естетикою. Це поєднання символізує зв'язок минулого й сьогодення, показуючи, що культурна спадщина може оживати, бути джерелом натхнення та ознакою самобутності в сучасному мистецтві, а не виключно сторінками історії. Виразність поз та емоції музикантів передають їхню відданість справі. Це можна інтерпретувати як творчий порив та внутрішню силу, що рухає національне культурне самоствердження.

Рис. 2. Карикатура О. Кустовського від 04.06.2021

Музичні інструменти також мають глибокий зміст. Гітари у формі блискавок чи літер асоціюються з енергією, швидкістю та творчим запалом – рисами, що символізують динаміку творчості або рішучість у відстоюванні своїх позицій.

Синтезатор та інші інструменти разом утворюють слово «МОВА». Це натякає на важливі для українців поняття, як-от прагнення до волі та перемоги. Їхня присутність на сцені підкреслює, що культура невіддільна від цих життєво важливих прагнень.

Центральний елемент композиції – барабан, який є візуальним та смисловим ядром гурту. На ньому зображений прапор України – потужний символ суверенітету, спільної ідентичності та державності, основи для національного життя, важливим складником якого є культура. Але художник зобразив прапор незвично: жовтий колір зверху, а синій – знизу, на відміну від офіційного синьо-жовтого. Це не просто художня вільність, а натяк на складні історичні дискусії.

Наша історія знає немало випадків суперечок стосовно порядку кольорів нашого стягу. Вибір художником цього історичного варіанту збагачує зміст твору, спонукаючи задуматися про формування національних символів, різноманітність історичної пам'яті та непростий шлях утвердження образів нації.

Перед сценою щільно зображені глядачі, які символізують українське суспільство. Спрямовані догори руки людей показують їхнє глибоке емоційне бажання брати участь у культурній події на сцені. Це не просто глядачі, а люди, які всією душею переживають те, що відбувається, відчуваючи це до глибини душі. Таке щире захоплення, живий відгук на музику «своїх» акторів – це, скоріше, зображення мрії, ідеалу, а не повсякденності. Ідеалу тісного зв'язку між творцями культури та народом, для якого ця культура є джерелом сили та української ідентичності.

Карикатура створена у 2021 році – у період активного пошуку національної ідентичності та імплементації Закону про ствердження української мови в суспільстві (2019). Це надає їй особливого значення. Твір показує приховане суспільне прагнення, можливо, навіть життєву потребу, у створенні такого культурного простору, у якому українська культура є не просто рівноправною, а головною, пріоритетною для сприйняття та розвитку. Це прагнення спрямоване на подолання історичної залежності від чужих культурних впливів, яка могла руйнувати національну ідентичність. Тому захоплена реакція глядачів на виступ артистів, які передають важливі національні ідеї мовою мистецтва, стає символом цього суспільного ідеалу: уявлення про те, що національні митці є авторитетними носіями культурних кодів та об'єднують суспільство.

Ми розуміємо зміст цього твору, як авторський акцент на глибокому переконанні в нерозривному зв'язку між культурною ідентичністю, духовною стійкістю народу та його здатністю утвердити національний суверенітет і гідність. Мистецтво – це складова культури, яка плекає почуття національної ідентичності та голосно заявляє про неї на міжнародній арені.

Таким чином, робота О. Кустовського – це візуальний маніфест про силу культури, що здатна не лише відображати, а й формувати національну свідомість. Художник ніби ставить питання: чи готові ми до такої взаємодії митців і народу, де українське слово та мелодія стають справжньою рушійною силою, здатною творити майбутнє?

Аналіз карикатури О. Кустовського від 26 липня 2021 року

Твір Олексія Кустовського (рис. 3), датований **26 липня 2021 р.** [4], постає як вдумливий і водночас гостро-сатиричний коментар до складних процесів формування українського медіапростору та культурної ідентичності. Художник майстерно використовує побутову сцену, щоб візуалізувати глибинні суспільні дискусії навколо мови, медіаконтенту та преференцій різних поколінь.

Візуальний простір карикатури чітко розділений на дві смислові зони, що втілюють контрастні світогляди та моделі медіаспоживання. Ліворуч зображена молода українська родина – батьки з дітьми та собакою, – що з задоволенням дивляться великий сучасний телевізор. На екрані чітко виведено напис «український дубляж» та зображено малий Державний Герб України (Тризуб). Обличчя членів родини випромінюють спокій, радість та залученість. Атмосфера цієї частини композиції – гармонійна, світла, орієнтована на майбутнє.

Рис. 3. Карикатура О. Кустовського від 26.07.2021

Праворуч бачимо гротескну фігуру літньої жінки, одягненої в хустку, на навушниках якої «видніється» радянська символіка (серп і молот). Вона агресивно налаштовує антену, спрямовуючи її на маленький, застарілий телевізор, на екрані якого написано «русский мир». Сам телевізор зображений з ніжками, що підігнулися, ніби він змушений підкорятися. З вуст жінки вилітає репліка: «Хочу сватов на русском!». Її постава, вираз обличчя та дії передають роздратування, наполегливість та певну відірваність від сучасності.

Кожен елемент карикатури наділений глибоким символічним значенням. Українська родина та «український дубляж» символізують сучасну Україну, яка свідомо обирає національний культурний продукт, український дубляж, підкріплений державним символом, виступає маркером утвердження української мови. Літня жінка з радянською символікою уособлює частину суспільства, що залишається під впливом радянського минулого та російського інформаційного поля, активно прагнучи споживати російськомовний контент.

Телевізори функціонують як символи епох та виборів: великий сучасний телевізор, що транслює український продукт, контрастує з маленьким, архаїчним приймачем «русского мира», візуалізуючи ціннісний розрив. Антропоморфізований «русскомирівський» телевізор, що стоїть навколішки, може символізувати його вимушене становище. Репліка «Хочу сватов на русском!» вказує на специфічні культурні преференції, які для частини аудиторії виявляються сильнішими за національну позицію, натякаючи на дискусії навколо мовних квот.

Для досягнення максимальної виразності Олексій Кустовський використовує низку художніх прийомів. Ключовим є контраст, що пронизує всю композицію: молодість проти старості, українське проти російського/радянського. Гротескна

стилізація фігури літньої жінки посилює сатиричне звучання. Чітка, впізнана символіка (Тризуб, серп і молот, написи) забезпечує швидке декодування задуму, а текстові елементи, зокрема пряма мова, конкретизують позицію персонажа та додають гостроти.

Карикатура з'явилася в період активного зміцнення позицій української мови, що викликало неоднозначну реакцію та оголювало культурні розломи. Твір О.Кустовського влучно фіксує цю напругу, візуалізуючи конфлікт між прагненням до культурної самодостатності та інерцією старих звичок чи зовнішніх впливів.

Робота Олексія Кустовського від 26 липня 2021 року є не просто дотепним малюнком, а глибоким візуальним дослідженням культурних виборів українського суспільства. Художник ставить перед глядачем важливі питання про медіагігієну, національну ідентичність та відповідальність за формування інформаційного простору, підкреслюючи важливість свідомого вибору на користь власного культурного продукту.

Аналіз карикатури О. Кустовського від 23 січня 2022 року

Рис. 4. Карикатура О. Кустовського від 23.01.2022

Карикатуру на рис. 4 О. Кустовський оприлюднив **23 січня 2022 р.** [5], рівно за місяць до повномасштабного вторгнення РФ на суверенну територію України. Уже з першого погляду вона передає весь той патріотизм автора, що надихає його і надалі творити. У центрі композиції молода жінка в традиційному українському вбранні, яка уособлює Україну. Її поза є впевненою, а спокійний вираз обличчя та яскравий одяг контрастують із масивною кам'яною рукою, яка руйнується, уособлюючи Росію.

Здогадатися, що рука – це Росія, не важко, оскільки на рукаві зображена характерна «совкова» символіка, напис «русский мир» та прапор країни-агресора. Не

дарма автор на цій карикатурі зобразив РФ, як долоню, що руйнується, намагаючись «схопити», тобто загарбати українські землі, оскільки саме завдяки імперсько-радянським амбіціям Росія деградує, а не йде шляхом розвинених країн. Російська влада завжди хоче украсти щось чуже, не переймаючись своїм.

На карикатурі розкол та руйнація відчуваються у кожній тріщині кам'яної руки. Але є й противага – довга українська коса, що міцно охоплює зап'ястя ворожої руки. Це не просто красива зачіска, а символ незламної волі до боротьби, рішучості захищати свою свободу та цілісність. У ній – сила єднання, сила традицій та духу народу, який ніколи не змириться з окупацією. Коса, як вірний оберіг, береже в собі багатовікову історію та мрії про мирне майбутнє. Але, дивлячись на цю красу, не можна не згадати про ті місця, де радість згасла, а голоси затихли. Там, де окупанти топчуть права та нищать самотність, кожна стрічка цієї коси стає символом пам'яті про тих, хто втратив свою свободу. Кожна нитка в цій українській косі болить за тих, хто втратив свій дім, свободу, можливість бути собою.

Кам'яна рука намагається задушити Україну в обіймах. Вона – не жива, холодна, відчужена, уособлює жагу до загарбання та панування над іншими. Велич, збудована на крові та насильстві, – лише примара, що розсипається на порох з кожним новим злочином. Росія, як велетень, що володіє безмежними просторами, але не може дати раду власним багатствам, кидає всі сили на розпалювання війн, на підкорення сусідів, на створення ілюзії могутності. І ця імперська хвороба роз'їдає її зсередини.

Олексій Кустовський – голос українського народу: в його карикатурі відчувається біль за втрачені життя, гнів на агресора та безмежна віра у перемогу. Він підтримує незалежність та суверенітет України, засуджує російську агресію. Використовуючи контраст, гіперболу, деталізацію, художник передає емоційний вибух, крик душі, заклик до дії.

Отже, карикатура митця – це зброя, що бореться за правду, свободу, майбутнє України. Вона надихає, підтримує, єднає, нагадує про те, ким ми є, за що боремося і в що віримо.

Аналіз карикатури О. Кустовського від 3 січня 2022 року

Карикатура О. Кустовського [6] від 3 січня 2022 р. (рис. 5) є не лише гострою візуальною сатирою, що коментує російсько-український конфлікт, але й вагомим артефактом, який сприяє формуванню національної ідентичності в умовах війни. У творі використано зооморфні образи, що дозволяють автору створити чітку ієрархію тварин, які є основними фігурантами карикатури: кіт репрезентує українську армію, а щури уособлюють російських військових.

Кіт, як центральний персонаж, наділений рисами українського воїна (від вусів до тризуба на шоломі), викликає почуття гордості та поваги. Адже в його образі втілено не лише силу та відвагу, але й ту притаманну українцям хитрість, силу та

незламність духу, що допомагають вистояти у найскрутніші часи. Щури ж, із їхньою традиційно негативною символікою, являють собою уособлення підступності, боягузтва та моральної деградації. Одягнені у карикатурні подоби російської військової форми, вони стають об'єктом нищівної сатири, що деміфологізує образ російської армії та розкриває її справжнє обличчя – обличчя загарбника.

Рис. 5. Карикатура О. Кустовського від 03.01.2022

Композиція карикатури також сповнена сенсу. Зверхня поза kota, його грайливий погляд, спрямований на переляканих щурів, виражають не лише зневагу до ворога, але й непохитну волю до перемоги. В образі kota, який природно полює на мишей/щурів, і, як правило, у тому двобої виходить переможцем, О. Кустовський показує воїна-переможця, який бореться за свободу своєї держави. Не менш вагоме значення має звернення до національної символіки: тризуб на шоломі kota та шеврон із прапором України на його формі – це не просто знаки ідентифікації, а й потужні символи національної гідності та нескореності.

Автор вдало використовує контраст як ключовий художній прийом. Позитивний образ kota-військового, який визволяє рідну землю, різко контрастує з негативним образом щурів, які асоціюються з джерелами поширення різних інфекцій, а в контексті карикатури – з носіями та пропагандистами «русского мира». Українська символіка протиставляється російській, а спокій kota – паніці щурів. Цей контраст посилює емоційний вплив на глядача, чітко розмежовуючи добро і зло, підкреслюючи силу України та слабкість Росії. У контексті формування національної ідентичності, ці контрасти відіграють важливу роль у створенні чіткої системи цінностей та орієнтирів, яка консолідує суспільство навколо спільної мети.

На нашу думку, О. Кустовський майстерно використовує мову мистецтва для вираження своєї громадянської позиції. Він є палким противником російської агресії та патріотом України. Зображуючи окупантів у вигляді щурів, які тікають у паніці, художник руйнує міф про їхню непереможеність, підкреслюючи абсурдність війни та людські страждання. У воєнний час така деконструкція ворожого образу стає важливим елементом інформаційної боротьби, спрямованої на підірив морального духу противника та зміцнення віри українців у власні сили.

Таким чином, карикатура О. Кустовського не лише вселяє віру в перемогу, показуючи силу і міць українських воїнів, але й водночас викликає у споглядача відчуття приналежності до героїчної української нації.

Аналіз карикатури О. Кустовського від 18 липня 2022 року

18 липня 2022 р. світ побачив карикатуру О. Кустовського (рис. 6) із символічною назвою «Sunflower UA» (від англ. Sunflower – соняшник) [7]. Вона присвячена подіям, що відбувалися після повномасштабного вторгнення російської армії в Україну. Увагу, насамперед, привертає звичайний, на перший погляд, козак-господар, який викошує чагарники на своєму пшеничному полі.

Український селянин-воїн одягнений у військовий комбінезон з наколінниками, що підкреслює його готовність до бою. Під комбінезоном видніється традиційна вишиванка, яка символізує українську ідентичність, культуру та традиції. Риси обличчя персонажа (козацькі вуса та «оселедець»), а також люлька в роті, що символізує витримку та мудрість, допомагають ідентифікувати його як козака, який є історичним символом боротьби за свободу та незалежність. Жовто-блакитні навушники символізують технології та інформаційну боротьбу, що широко використовуються в сучасній російсько-українській війні. Упевнений вираз обличчя дає глядачеві зрозуміти, що українські воїни рішучі та мають незламний дух.

Не менш важливими елементами карикатури є рослини. Будяки з червоними «Z» символізують російську агресію та імперіалістичні амбіції. Також ці будяки можна інтерпретувати як уособлення війська окупантів, що прийшло загарбувати та знищувати чужі землі (поле пшениці). Їхні шипи підкреслюють агресивність і небезпеку, а зрізані стебла свідчать про здолання українськими воїнами загарбників. Проте війна не закінчена, бо не всі будяки зрізані, а для перемоги необхідна допомога, яка в необхідній кількості не надійшла...

Соняшник, за допомогою якого воїн «викошує» окупантів, є не лише рослиною. На карикатурі він символізує весь набір засобів знищення противника: і зброю, і українські цінності, які ідентифікують нас як українців – мова та історія, культура та традиції. Його гігантське стебло з листям символізує стійкість, зростання та здатність до відновлення та є уособленням сили життя й різко контрастує з будяками, є їх абсолютною протилежністю. За плечима воїна, біля коріння соняшника зображено острів із хатою, що є символом українського тилу,

пам'яті свого родового козацького коріння. Українська хата з криницею, лелечою домівкою та українським прапором уособлює рідний дім та Батьківщину, що є джерелом сили та підтримки. Як бензокосі, зображеній в образі соняшника, потрібне паливо, щоб працювати та викошувати бур'ян, так і українським воїнам потрібна наша підтримка.

Рис. 6. Карикатура О. Кустовського «Sunflower UA» від 18.07.2022

У даліні видніється жовте пшеничне поле. Воно символізує українську землю, її природне багатство, родючість та здавна визначену важливу складову існування українського народу. Історично наша країна відома як «житниця Європи» завдяки працелюбності українців та родючим ґрунтам. Зображення поля пшениці на карикатурі нагадує про критично важливу роль України в забезпеченні інших народів продуктами сільського господарства. Загалом пшениця є одним із найважливіших символів української ідентичності, тісно пов'язаним з українськими звичаями та традиціями. Не дарма жовтий колір Державного прапора України символізує саме безмежні пшеничні поля, що здавна годують український народ та визначають його національну ідентичність.

Хмари можна інтерпретувати як символ невизначеності майбутнього, плинності життя й надії на перемогу. Проте перемогу треба виборювати своїми власними силами.

Аналізована карикатура О. Кустовського – це суцільна метафора, поєднана із сатирою та контрастами. Методом метафоричного зображення боротьби з будяками як боротьби з агресором, а також острова з хатою як українського тилу та підтримки воїнів автору вдається надзвичайно влучно передати свої ідеї та зробити карикатуру простою для сприйняття пересічною людиною. Контрастно-іронічне зображення російських загарбників у вигляді будяків, яких «викошують» (знищують) ЗСУ та

яскравого й родючого пшеничного поля, протиставлення життя і відродження (соняшник і поле) та смерті (зрізані будяки) – усе вказує на намір автора не лише констатувати факт війни, а й засобами мистецтва ствердити незламність українського духу та сформувати візуальний наратив опору, що промовлятиме до сердець глядачів, надихаючи на підтримку та активну діяльність.

Отже, карикатура «Sunflower UA» О. Кустовського – це стосилий аспект підтримки українського духу та волі в наш час. Кожен символ, кожна деталь тут сприяє формуванню національної ідентичності особистості. Ця робота – відчайдушний крик, що закликає світ прокинутись і нарешті зрозуміти: Україна не здасться, а російські загарбники будуть викошені з її землі, як бур'ян, що більше ніколи не проросте.

У поданій нижче таблиці пропонуємо орієнтовні приклади дібраних нами карикатур, шаржів та плакатів О. Кустовського, які доцільно використовувати під час опрацювання певних тем з конкретних навчальних предметів у 10-11-х класах для їх демонстрації та аналізу.

Карикатури О. Кустовського, пропонувані для аналізу під час вивчення історії та громадянської освіти

№	Навчальний предмет, клас, тема, карикатура, посилання
	<p>Всесвітня історія. 11 клас. Розділ 5. Міжнародні відносини Тема: Російсько-українська війна. Міжнародна антипутінська коаліція. Проблема міжнародного тероризму. Агресія РФ проти України</p>
1.	 <p>https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4703302326405456&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3</p>
2.	 <p>https://www.facebook.com/photo/?fbid=24241786485463749&set=pb.100001772050008.-2207520000</p>

3.

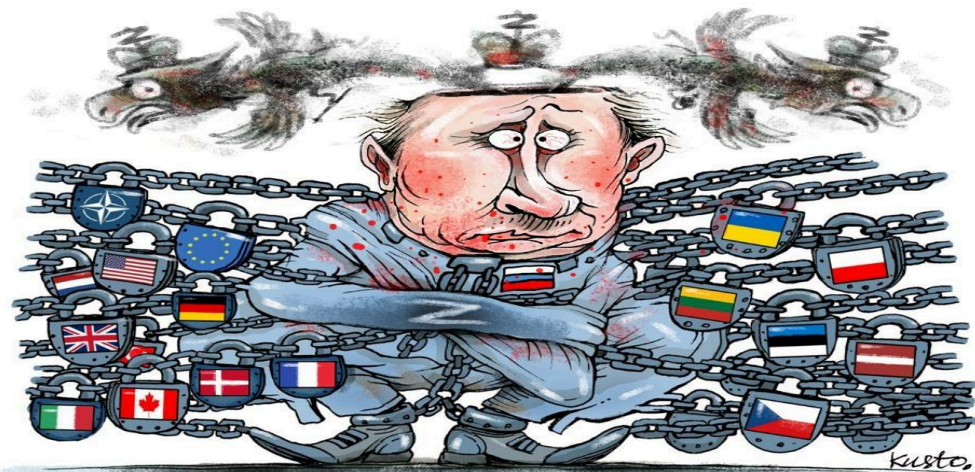
18. <https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>

4.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4675970772471945&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

5.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=6270661589669514&set=pb.10>

[0001772050008.-2207520000&type=3](https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4371305042938521&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3)

6.

THE RUSSIAN GAS TRAP

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4371305042938521&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

Історія України. 10 клас.
Голодомор 1932-1933 рр

7.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4977564178979268&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

8.

ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД 1932-1933 ПАМ'ЯТАЄМО

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3421287934606908&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

**Історія України. 10 клас.
Розділ 3. У боротьбі за українську незалежність**

9.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=6982630395139293&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

**Історія України. 11 клас.
Розділ 6. Європейський вибір України. Російсько-українська війна
Тема: Геополітичний вибір України.**

10.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4524744650927892&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

11.

Kusto

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5327245224011160&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

12.

Kusto

Radiosvoboda. OSE

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4241156572620036&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

Тема: Початок війни РФ проти України.

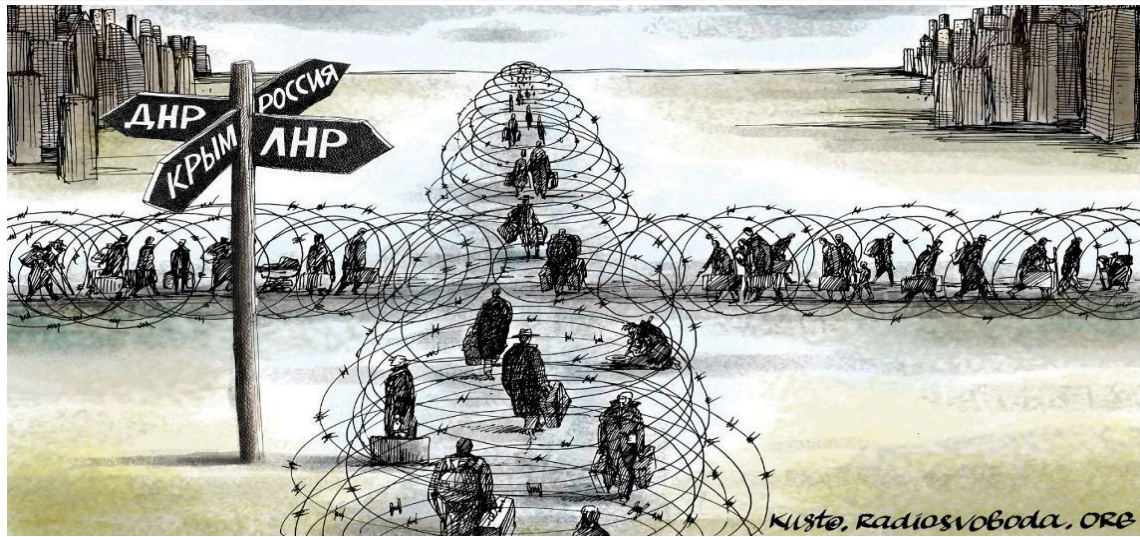
13.

Kusto, Radiosvoboda. OSE

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=721407497928312&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

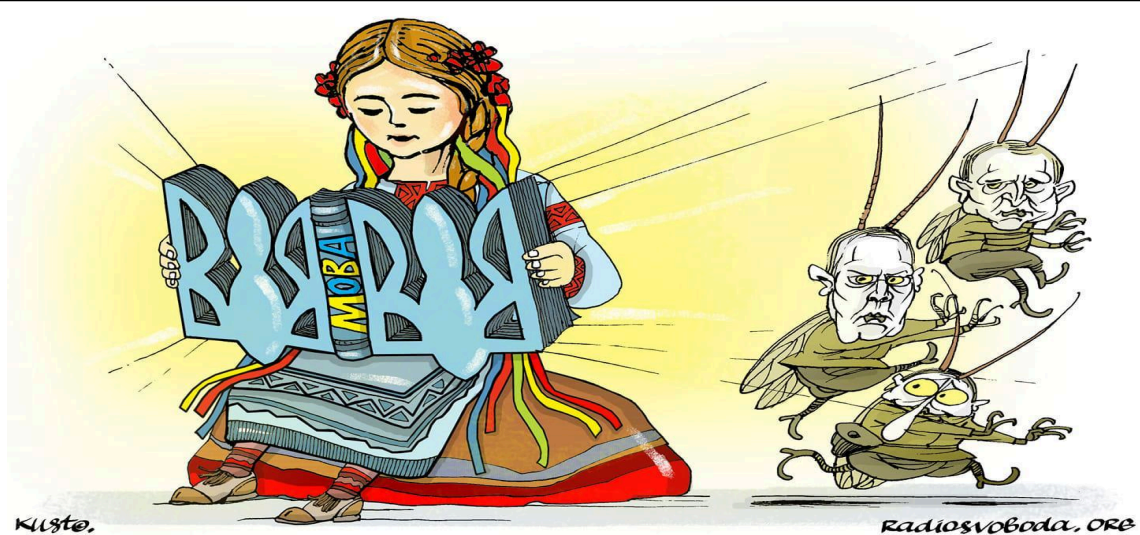
14.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=708049869264075&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

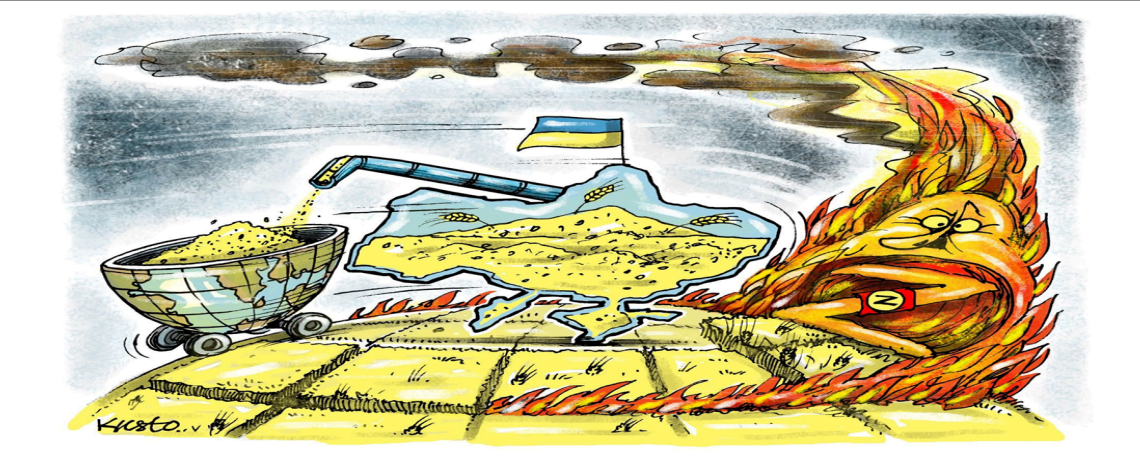
Тема: Соціально-політичний і економічний розвиток України
у 2014-2022 рр.

15.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4073660276036334&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

16.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=24788826650759727&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

17.

ТЕСТ НА ДЕРЖАВНІСТЬ

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3986383798097316&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

18.

СВІТОВЕ ПРАВОСЛАВ'Я

<https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>

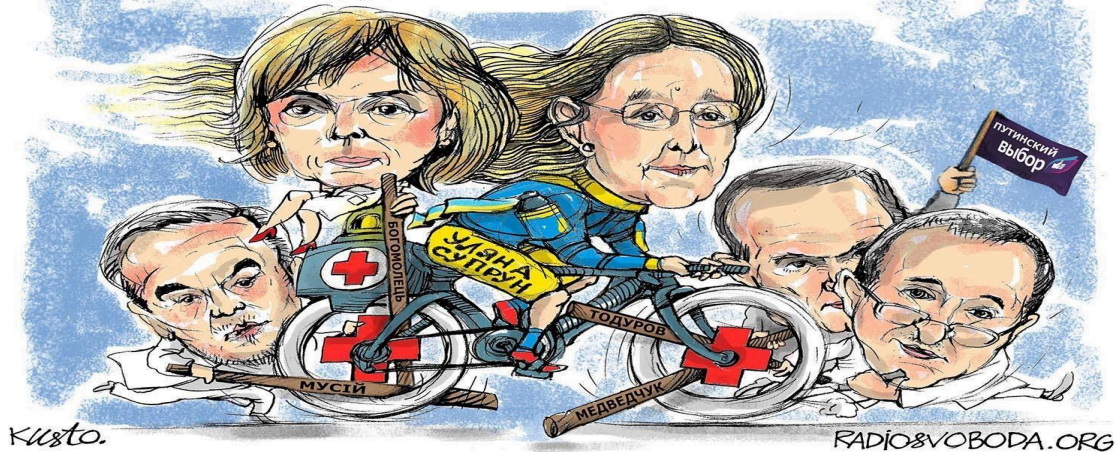
19.

19. <https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>

20.

МЕДИЧНА РЕФОРМА

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1366197513449304&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

Тема: Широкомасштабне вторгнення Росії на терени України.

21.

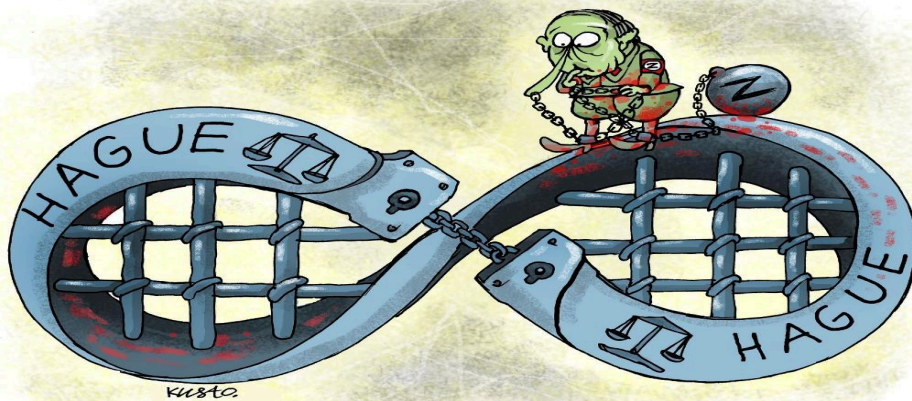
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4685756871493335&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

22.

3. <https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>

23.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5906571429411867&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

24.

24. <https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>

Тема: Міжнародна підтримка України у боротьбі проти агресії Росії.

25.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=6142400359162305&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

26.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=6034244949977847&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

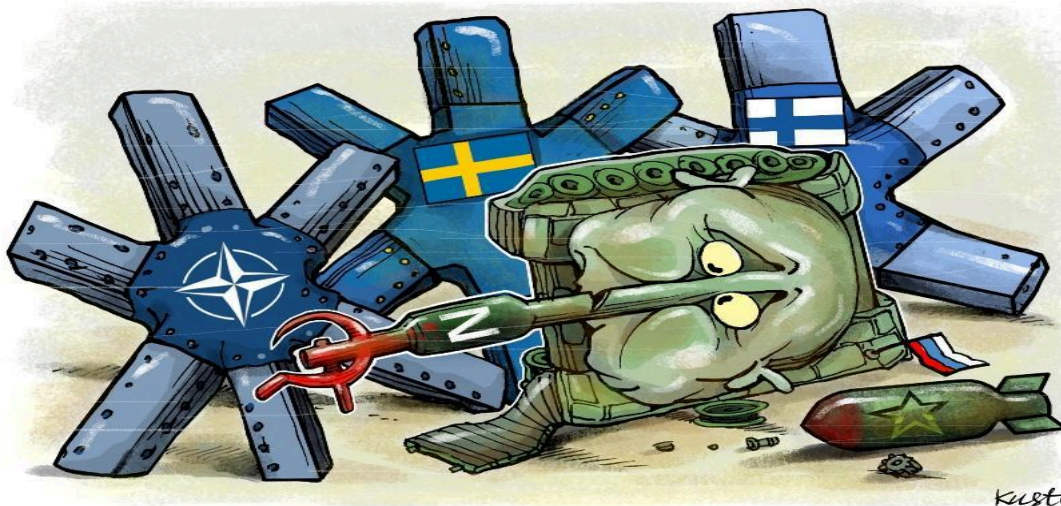
27.

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=5189920251076992&set=pb.10000>

[1772050008.-2207520000](https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5011036922298660&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3satyra/31209132.html)

28.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5011036922298660&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3satyra/31209132.html>

29.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=6231131026955904&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

Тема: Повсякденне життя і культура

в умовах війни Росії проти України.

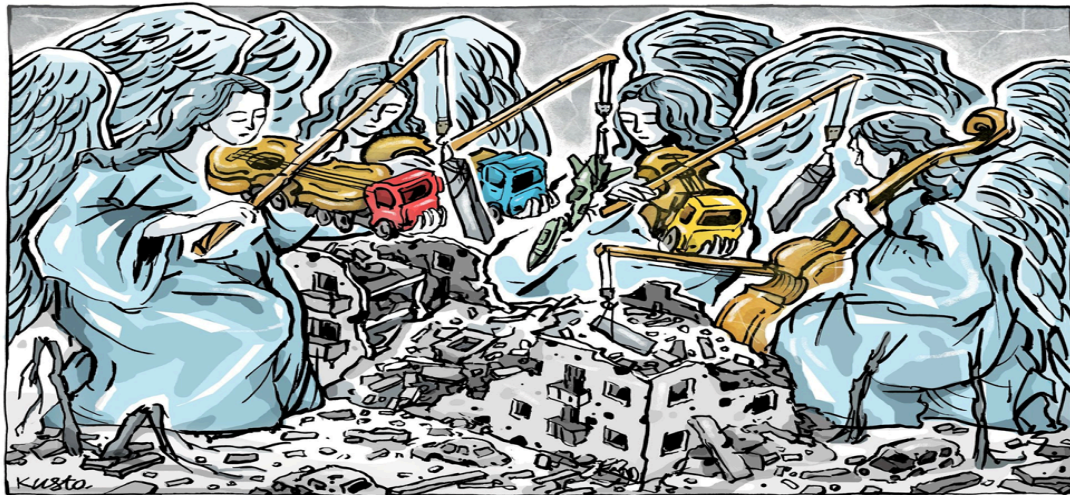
30.

30.

<https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

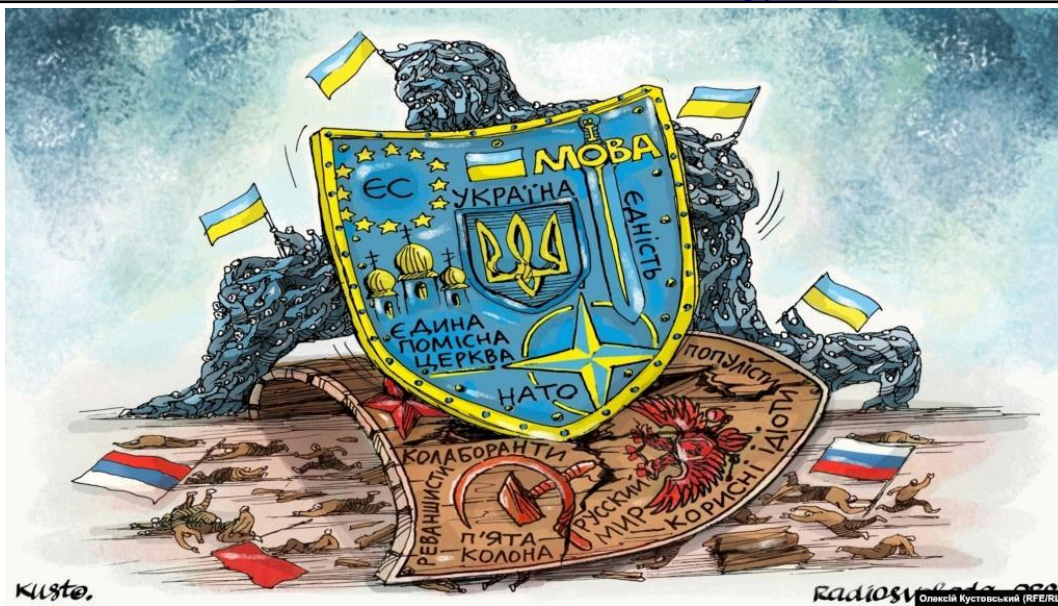
31.

32.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=24375655612076835&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

33.

6. <https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>

34.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4450799601655731&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

35.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5327245224011160&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

36.

ДВА ВОЛОДИМИРИ:

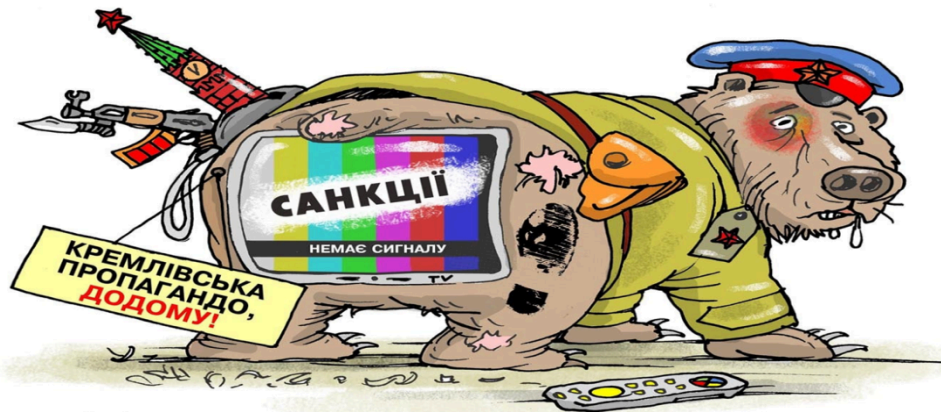
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4101060546629640&set=pb.10>

[0001772050008.-2207520000&type=3](https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3596163907119309&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3)

Громадянська освіта.
Розділ 5. Світ інформації та масмедіа

Тема 1. Комунікація, інформація, медіа. Вплив масмедіа на формування громадської думки

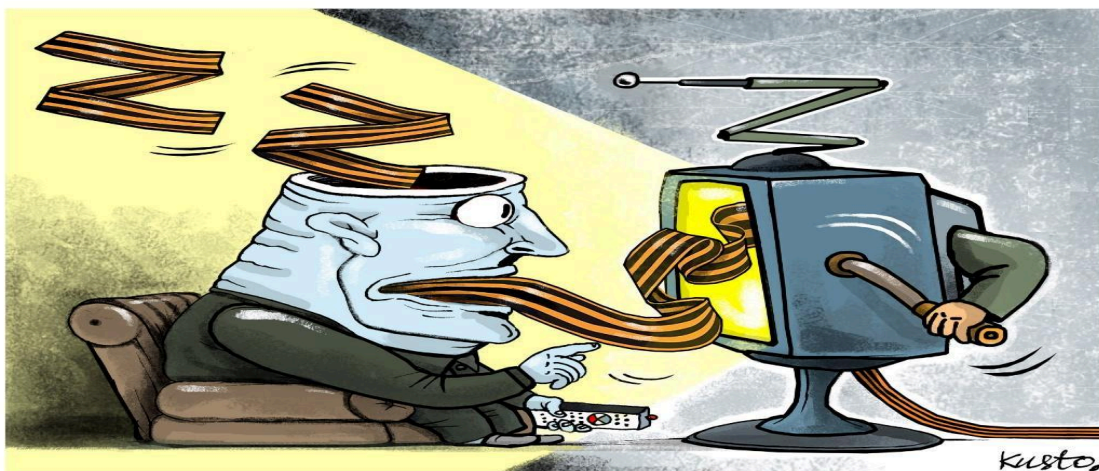
37.

RadioSvoboda, ORE

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3596163907119309&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

38.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4902591943143159&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

39.

RadioSvoboda, ORE

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1757682937634091&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

**Тема 2. Медіа і демократія. Свобода слова.
Обмеження свободи слова**

40.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3110813485654356&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

41.

10/28. О. Кустовський. URL: <https://ua.krymr.com/a/26759962.html>

**Тема 3. Маніпулятивний вплив медіа. Роль медіа у провокуванні
конфліктів та поширенні стереотипів**

42.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4520920327976991&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

43.

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=24695130616795998&set=pb.10001772050008.-2207520000>

44.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=698363606899368&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

45.

«РУССКИЙ МИР»: ПЕРЕПЛАВКА МІЗКІВ

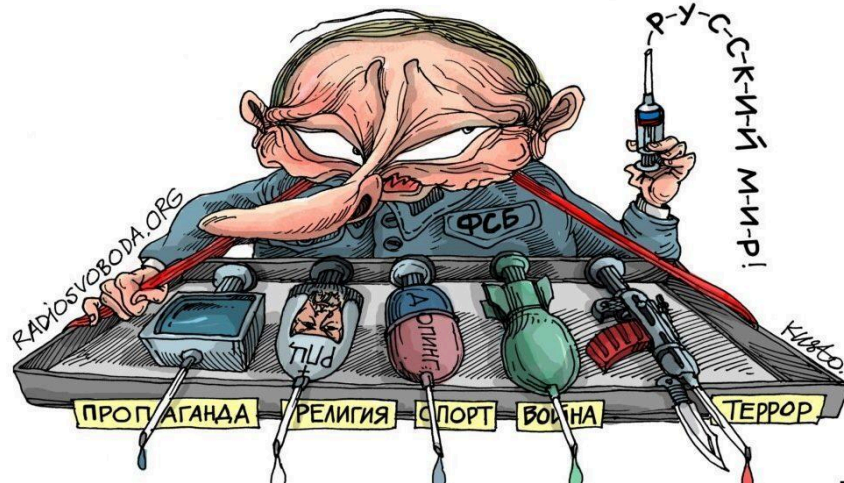

radiosvoboda.org

Klyto.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2939139599488413&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>

46.

<https://www.radiosvoboda.org/z/752>

Тема 4. Критичне сприйняття та протидія маніпуляціям масмедіа

47.

radiosvoboda.org

Klyto

<https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

48.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА

49.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3632386343497065&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

50.

16. <https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>

Тема 5. Інтернет

51.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3911500975585599&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

Розділ 6. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

Тема 7. Лобіювання інтересів та корупція

52.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3341503569252012&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

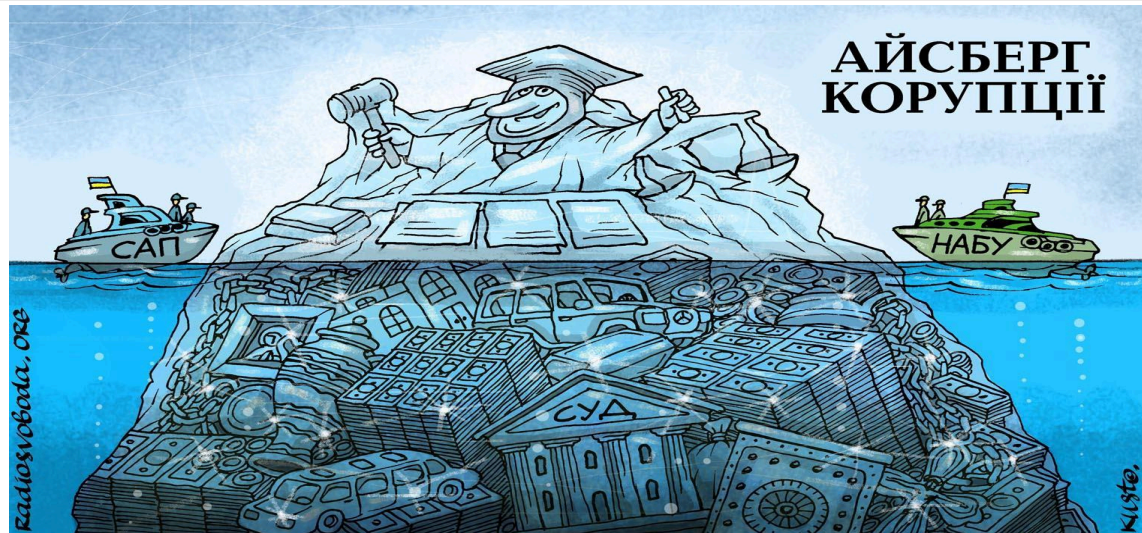
53.

РІГ ДОСТАТКУ

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4201964436539250&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

54.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3783097105092654&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

55.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3333491636719872&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

56.

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3211194545616249&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3>

57.

https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2916638095071897&set=pb.10001772050008.-2207520000&type=3

Творчість Олексія Кустовського вирізняється змістовою різнобічністю, а його твори – багатофункціональністю, інформативністю, історичністю, соціальною спрямованістю, емоційністю, образністю і влучністю. Творчість майстра є своєрідним мистецьким внеском у майбутню перемогу українського народу, бо його твори спонукають аналізувати, мислити логічно й критично. Вони надзвичайно естетичні та патріотично-українські. Карикатури митця просякнуті українськими мотивами і ця українськість, образно виражена в українських народних інструментах, українських державних і національних символах, українському козацтві і козацькій зброї, як символах боротьби за волю і свободу українського народу, є ефективним засобом формування національної ідентичності українців в умовах російсько-української війни.

Список використаних та рекомендованих джерел надасть змогу глибше познайомитися із творчістю О. Кустовського на його сторінці у Facebook або переглянувши відео, публікації. Наприклад, у віртуальній експозиції «Рефлексії війни» презентовані антивоєнні карикатури. Твори не містять підписів і пояснювальних текстів. Автор підкреслює, що «усі вони – про нікчемність рашизму, путінського фашизму, про ідіотизм представників Homo putinus та їх тупикову еволюцію».

Художник Олексій Кустовський із призом Великий бронзовий «Рудий Панько» за перше місце на V Міжнародному конкурсі карикатури «Тоталітаризм. Карикатури і шаржі», який проходив в Україні у 2015 році.

(25. <https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>)

Використані джерела

1. Власюк А. Антиросійська політична карикатура в Україні як засіб пропаганди у період військового протистояння на Сході України у 2014-2015 роках. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/10243>
2. Кустовський О. Карикатура від 28.05.2021. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3932335146835515&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>
3. Кустовський О. Карикатура від 04.06.2021. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3953904721345224&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>
4. Кустовський О. Карикатура від 26.07.2021. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=4096017060467322&set=pb.100001772050008.-2207520000>
5. Кустовський О. Карикатура від 23.01.2022. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4685756871493335&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>
6. Кустовський О. Карикатура від 03.01.2022. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4610553485680341&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>
7. Кустовський О. Карикатура від 18.07.2022. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5184426031626414&set=pb.100001772050008.-2207520000&type=3>
8. Мороз П. В. Використання карикатур у шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1599/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8_%D0%9E%D1%81%D0%BD.pdf
9. Пам'ятки для учнів. URL: https://myzeu244.blogspot.com/p/blog-page_8.html
10. Політична карикатура. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

Рекомендовані джерела

1. 2018 рік у карикатурах художника Олексія Кустовського. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29691510.html>
2. Від герба до серця нації: як «Кусто» оживив тризуб. Художник Олексій Кустовський створив нову візуальну теологію України. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=9912746232165052>
3. Олексій Кустовський. «День Гідності та Свободи – щодня, без вихідних». Віртуальна виставка. ПХМГМ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tn9URXHLall>
4. Олексій Кустовський. Рефлексії війни. URL: <https://www.gallery.pl.ua/oleksij-kustovskij-refleksi%D1%97-vijni.html>
5. Олексій Кустовський: козацькому роду нема переводу. ПХМГМ імені Миколи Ярошенка. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z5IsagMXUos>
6. Політична карикатура (листопад 2017 – березень 2018 року). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28865014.html>
7. Політична карикатура (листопад 2019 – червень 2020). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/30275676.html>
8. Політична карикатура Радіо Свобода (Червень 2025. Архів карикатур). URL: <https://ua.krymr.com/a/27057155/p1.html>
9. Щербак Ю. Kusto. URL: <https://mediaforum.news/kusto>
10. Щербак Ю. Рашизм. Звір із безодні. Ілюстрації Олексія Кустовського. Упорядник Анатолій Сериков // Б-ка ж. «Пам'ятки України», Книга 175. – К.-Варшава: Concordia – Пам'ятки України, 2025. 72 с.
11. Oleksiy Kustovsky. URL: <https://www.facebook.com/oleksy.kustovsky>

Зміст

Карикатура як соціокультурний феномен	3
Рекомендації щодо використання карикатур Олексія Кустовського в освітньому процесі	5
Аналіз карикатури О. Кустовського від 28.05.2021	8
Аналіз карикатури О. Кустовського від 04.06.2021	9
Аналіз карикатури О. Кустовського від 26.07.2021	11
Аналіз карикатури О. Кустовського від 23.01.2022	13
Аналіз карикатури О. Кустовського від 03.01.2022	14
Аналіз карикатури О. Кустовського від 18.07.2022	16
Карикатури О. Кустовського, пропонувані як альтернативні варіанти для аналізу та інтерпретації на уроках історії, громадянської освіти в освітньому процесі	19
Використані джерела	39
Рекомендовані джерела	40

Для нотаток